

בין מלחמת חורמה למלחמת חורמה

וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עָרֹד יָשָׁב הַנֶּגֶב כִּי בָא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים וַיִּלְחַם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׁב מִמֶּנּוּ שָׁבִי: וַיֵּדֶר יִשְׂרָאֵל נָדָר לֵה' וַיֹּאמֶר אִם נָתַן תִּתֶּן אֶת הָעַם הַזֶּה בְּיָדִי וְהִחַרְמְתִּי אֶת עַרְיָהֶם: וַיִּשְׁמַע ה' בְּקוֹל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֶת הַכְּנַעֲנִי וַיִּחַרֶם אֶתָּהֶם וְאֶת עַרְיָהֶם וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם חֶרְמָה: (במדבר כא א-ג).¹

וַיִּשְׁכַּמוּ בַבֶּקֶר וַיַּעֲלוּ אֶל רֹאשׁ הַהָר לֵאמֹר הֲנֵנוּ וְעַלְיָנו אֵל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' כִּי חָטָאנוּ: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְמַה זֶה אַתֶּם עֹבְרִים אֶת פִּי ה' וְהוּא לֹא תַצְלַח ... כִּי הַעֲמַלְקִי וְהַכְּנַעֲנִי שֵׁם לַפְּנִיכֶם וּנְפַלְתֶּם בְּחָרֵב כִּי עַל כֵּן שָׁבַתֶם מֵאַחֲרֵי ה' וְלֹא יִהְיֶה ה' עִמָּכֶם: וַיַּעֲפִלוּ לְעֹלוֹת אֶל רֹאשׁ הַהָר וַאֲרוֹן בְּרִית ה' וּמֹשֶׁה לֹא מָשׁוּ מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה: וַיֵּרֶד הַעֲמַלְקִי וְהַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בְּהָר הַהוּא וַיִּפְּסוּ וַיִּכְתּוּם עַד הַחֶרְמָה: (במדבר יד מ-מה).²

וַתַּעֲנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלֵי חָטָאנוּ לֵה' אֲנַחְנוּ נַעֲלָה וְנִלְחַמְנוּ כְּכָל אֲשֶׁר צִוָּנוּ ה' אֲלֵהֵינוּ וַתַּחֲגְרוּ אִישׁ אֶת כְּלֵי מִלְחַמְתּוֹ וַתַּהֲיִנוּ לְעֹלֹת הָהָרָה: וַיֹּאמֶר ה' אֵלֵי אָמַר לָהֶם לֹא תַעֲלוּ וְלֹא תִלְחַמוּ כִּי אֵינִי בְּקֶרְבְּכֶם וְלֹא תִנְגְּפוּ לִפְנֵי אֵיבֵיכֶם: וְאִדְבַר אֵלֵיכֶם וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וַתִּמְרוּ אֶת פִּי ה' וַתִּזְדוּ וַתַּעֲלוּ הָהָרָה: וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּהָר הַהוּא לְקִרְאֲתְכֶם וַיִּרְדְּפוּ אֶתְכֶם כְּאֲשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים וַיִּכְתּוּ אֶתְכֶם בְּשַׁעִיר עַד חֶרְמָה: וַתִּשְׁבּוּ וַתִּבְכּוּ לִפְנֵי ה' וְלֹא שָׁמַע ה' בְּקוֹלְכֶם וְלֹא הֶאֱזִין אֵלֵיכֶם: וַתִּשְׁבּוּ בְּקֹדֶשׁ יָמִים רַבִּים כְּיָמִים אֲשֶׁר יִשְׁבְּתֶם: (דברים א מא-מו).³

רש"י במדבר פרק יד פסוקים מ-מה

אל ראש ההר - והוא הדרך העולה לארץ ישראל: הננו ועלינו אל המקום - לארץ ישראל: אשר אמר ה' - לתת לנו שם נעלה: כי חטאנו - על אשר אמרנו הלא טוב לנו שוב מצרימה: והיא לא תצלח - זו שאתם עושין לא תצלח: כי על כן שבתם - כלומר כי זאת תבוא לכם על אשר שבתם וגו': ויעפילו - לשון חוזק ... ומדרש תנחומא מפרשו לשון אופל, הלכו חשכים שלא ברשות:⁴ ויכתום - כמו: "ואכות אותו טחון" (דברים ט כא)⁵ - מכה אחר מכה: עד החרמה - שם המקום נקרא על שם המאורע.⁶

חזקוני במדבר יד מג

¹ מה פשר "פרשה קטנה" זו ש'מתחבאת' ונקראת במהירות בתוך שלל אירועי פרשת חוקת: פרה אדומה, חטא מי מריבה, מות מרים ואהרון, העימות שנמנע עם אדום, כיבוש סיחון והבשן ועוד? מה משמעות מלחמה זו ומה תוצאותיה? מי הם הכנענים היושבים כאן לפתחה של ארץ ישראל? האם אנחנו נזכרים ב"פרשה קטנה" אחרת דומה? אגב, עניין זה נזכר מאד בקצרה ברשימת המסעות שבראש פרשת מסעי: "וְאֶהְרֹן בֶּן שֵׁלֶשׁ וְעֶשְׂרִים וּמֵאֵת שָׁנָה בָּמָתוֹ בְּהָר הָהָר: וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עָרֹד וְהוּא יָשָׁב בְּנֶגֶב בְּאֶרֶץ פְּנֵעַן בְּבֵא בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר לג ט-מ). שמע ומה אירע? אין שום אזכור לניצחון החשוב על עמלק בפתחה הדרומי של ארץ ישראל. גם קיום המצווה: "מלחמה לה' בעמלק מדור דור" - מדור האבות לדור הבנים, וגם לכאורה פתח להיכנס בו ישירות לארץ המובטחת.

² הנה הפרשה האחות לפרשתנו, האקורד המסיים את המהלך הטראגי של חטא המרגלים, רק שתי פרשות "אחורה", אבל 38 שנים הפרש. המקבילה הראשונה העולה בברור הוא שם המקום "חורמה". שם הוא שם של סמל לכישלון וכאן להצלחה. שם דור האבות וכאן דור הבנים. מה נוכל ללמוד ממקבילה זו? האם יכולה מלחמת כנען/עמלק בפרשתנו (המלחמה השלישית של עם ישראל בעמלק עוד לפני הכניסה לארץ ישראל!) להוות פיצוי וסגירת מעגל עם המלחמה הכושלת בפרשת שלח לך? שם עלו בכח וכאן נדרו נדר לה'! חורמה כנגד חורמה? וכאן שואלים את הבנים והבנות בשולחן השבת: כמה מלחמות את/ה מכיר/ה עם עמלק בתנ"ך?

³ בספר דברים חוזר משה על מלחמת החורמה שהכו הכנענים (כאן אמורים, לא עמלקים) את ישראל לאחר חטא המרגלים, במילים אפילו קשות יותר: "ותהינו", "ותמרר", "ותזידר", במקום "אתם עוברים את פי ה'". אבל אין משה מזכיר ולוא במילה אחת את ההצלחה של ישראל בפרשתנו, את "החורמה" שתיקנה ונקמה את "החורמה" ההיא. מדוע? למה ערב הכניסה לארץ טורח משה להזכיר את מלחמת החורמה הרעה ולא את הטובה, המתקנת ואולי גם המכפרת? האם משום שהדברים היו ידועים לדור הבנים שנלחם וניצח בחורמה המתקנת, או שמא מכסה משה על מלחמה זו במכוון על מנת לעקוף את השאלה המתבקשת: אם הובס העמלקי/הכנעני היושב בנגב, מדוע לא המשיכו בני ישראל משם בכיבוש הארץ? מדוע צריכים היו לעקוף את כל ארץ אדום ומואב ולעשות דרך כה ארוכה וקשה? ראה פרשת הנחשים השרפים להלן בפרשה. תוספת דרכים קשה זו היא כבר בדור הבנים!

⁴ לא ויעפילו בפ"א דגושה, אלא ויאפילו בפ"א רפויה. עי"ן ואל"ף מתחלפות כפי שמצאנו במקומות רבים במדרש.

⁵ במעשה העגל. ואולי תזכורת גם להמשך הפסוק שם: "וישק את בני ישראל". "שתו אותה" ובלשוננו היום "אכלו אותה".

⁶ וחוזרת קריאת שם המקום חורמה בניצחון על הכנעני/עמלקי בפרשתנו: "וישמע ה' בקול ישראל ויתן את הכנעני ויחרם אתהם ואת עריהם ויקרא שם המקום חרמה". האם מחקה החורמה של פרשתנו את החרמה ההיא מלפני 38 שנה?

"כי על כן שבתם" שהרי בשביל כך שהמרגלים הפחידו אתכם מן הכנעני והעמלקי העומדים שם. "שבתם מאחרי ה' ויראים אתם ליכנס לארץ ואין אתם בוטחים בו. ובשביל כן לא יהיה עמכם אם תעברו את פיו ללכת להילחם עד לאחר ארבעים שנה.⁷ דבר האחר: סרסו: ⁸ על כן כי שבתם.⁹

רד"ק תהלים פרק קו פסוק כז

"ולהפיל זרעם בגוים", זה לא ראינו בתורה מבואר שאמר "להפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות וגו'". וכן אמר ביחזקאל (כ, כג): "גם אני נשאתי את ידי להם במדבר להפיץ אותם בגוים ולזרות אותם בארצות". והנראה בעיני כי זה הוא מה שאמר: "וירד העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא ויכוסם ויכתום עד החרמה" (במדבר יד מה). וכן מה שאמר (שם כא, א): "וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב וגו' וַיִּשְׁפָּךְ מִמֶּנּוּ שְׂבִי", זהו לזרותם בארצות.¹⁰

ובמדרש (תנחומא שלח יב), כי מה שאמר ולהפיל זרעם בגוים על העתיד אמר, שגזר על זרעם להיותם גולים מארצם ולזרותם בארצות, זהו שאמר (דברים ד כה-כז): "כי תוליד בנים ובני בנים וגו' והפיץ ה' אתכם בעמים", ואמרו (סנהדרין קד) כי מה שאמר (במדבר יד א): "ויבכו העם בלילה ההוא", ליל תשעה באב היה. אמר הקב"ה: הם בכו בכיה של חינוס ואני אקבע להם בכיה לדורות, כי בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשנייה.¹¹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת שלח - הוספה

... "בשנאת ה' אותנו" - היו דורשים ואומרים: תדע לך שהוא שונא אותנו, מלך בשר ודם שיש לו ב' בנים, ויש לו ב' שדות, אחת שקי, ואחת של בעל,¹² למי שהמלך אוהב הוא נותן של שקי, ולאותו ששונא הוא נותן לו אותה של בעל! ארץ מצרים של שקי והיינו בתוכה, וארץ כנען של בעל, והוציאנו ממצרים [לתת לנו את ארץ כנען. אעפ"כ, "ותחגרו איש את כלי מלחמתו ותהינו לעלות ההרה".¹³ "ויאמר ה' אלי אמור להם לא תעלו ולא תלחמו" (דברים א מא מב) - סבור הייתי לעלות אתכם, ועכשיו לא תעלו - ירידה היא לכם אינה עלייה לכם. אעפ"כ, "ותחגרו איש את כלי מלחמתו" - נעשיתם כולכם אגודה אחת. "ותהינו לעלות ההרה", מהו "ותהינו לעלות ההרה"? שהיו אומרים: מטיפה לטיפה נתמלא ההין. כתוב אחד אומר "ותזידו", וכתוב אחר אומר "ותהינו", מהו ותזידו, שהזידו על הניותיו של הקב"ה.¹⁴

⁷ ואנחנו עכשיו אחרי ארבעים השנים!

⁸ היינו שנה את סדר המילים בפסוק, זה קיצור של הביטוי "סרסו ופרשוהו". רש"י בראשית ב יט ועוד.

⁹ או בלשוננו היום: "על כי שבתם". ואין זה "שבתם" של חזרה בתשובה, אלא שיבה מאחרי הקב"ה, התרחקות ממנו. כמו שמצאנו במגילת רות בדברי רות לנעמי: "אַל תִּפְגְּעִי בִּי לְעִזְבֵךְ לְשׁוֹב מֵאֶחְרֶיךָ" (רות א טז), וכמו שכבר הקדימו ופירשו אבן עזרא, יוסף בכור שור, רבי בחיי בן ערוד. ואברבנאל משווה עם חטא העגל ששם כן נסלח להם ואומר: "כי הנה בענין המרגלים לא שבו מאחרי ה' אבל שבו והתלוננו ממש וכמה פעמים עשו כן". ובאמת יש לשאול: מדוע לא נסלח להם? מדוע ננעלו שערי תשובה עליהם אמרו חז"ל שלעולם אינם ננעלים (דברים רבה ב יד ועוד)? מדוע לקין שעשה תשובה נסלח, לאדם הראשון נסלח, למנשה, לאנשי ניונה (בראשית רבה כב ג), ויקרא רבה י ה, דברים רבה ב כ, סנהדרין קג ע"א ועוד), ולדור המדבר לא? אם בנוסח שבפרשת שלח לך הם אומרים: "אֲשֶׁר אָמַר ה' כִּי חָטְאוּ" שאולי אינו הודאה מלאה, בנוסח שבספר דברים מעיד עליהם משה: "וַתַּעֲנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ חָטְאוּנוּ ה'!" שוב ושוב אנחנו רואים איך נידון דור המדבר ברותחין. רואים ותמהים מדוע.

¹⁰ רד"ק מפרש את פרק קו בתהלים שמכיל סקירה היסטורית של מסעות ואירועי בני ישראל במדבר, בפרט הכעסות וניסיונותיהם את הקב"ה, ראה דברינו **עשרה ניסיונות ניסו אבותינו את המקום** בפרשת שלח לך. הפרק מתאר גם את עונשם בצמד פסוקים בין חטא העגל לחטא בעל פעור: "וַיִּשָׂא יְדוֹ לְהָם לְהַפִּיל אוֹתָם בְּמִדְבָּר: וְלִהְפִיל זֶרְעָם בְּגוֹיִם וּלְזָרוֹתָם בְּאַרְצוֹת". נחא, אומר רד"ק, "להפיל אותם במדבר", אבל מה פשר "להפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות"? איך זה מסתדר עם סיפור בני ישראל במדבר? על אילו "ארצות" מדובר? עונה רד"ק: ארצות אלה הם שנות הנדודים במדבר. כולל השבי במלחמת החורמה המתקנת שבפרשתנו!

¹¹ ועל דרך המדרש, מוסיף רד"ק מדובר אכן בארצות הגלות בעקבות חורבן הארץ, משום ששורשיה של הגלות נעוצים במרי של המרגלים. שים לב שבקטע השני לא מזכיר רד"ק את המעפילים רק את המרגלים (רד"ק מבאר את הפרק בתהלים, לא את ספר במדבר), אבל מצאנו במדרש איכה רבה א נו ובמדרש זוטא - רות (בובר) פרשה א סימן ה, שכן מקשרים את "שמעו כי נאנחה אני" של איכה ואת מות אלימלך ושני בניו שבתחילת מגילת רות עם המעפילים ואפילו עם "וישמע הכנעני" שבפרשתנו שנראה להלן. כך או כך, המשותף לפירוש רד"ק ולמדרשים אלה הוא הפסוק "ותשובו ותבכו" - משמע בכי לדורות - אליו נידרש בהמשך.

¹² שדה אחת שניתנת להשקיה והשנייה רק שותה ממי גשמים. מה שבלשון חז"ל נקרא שדה שלחין ושדה לבן.

¹³ לשון אף על פי כן לא ברורה כאן ואולי היא באה במשמעות של למרות או עם זאת. עליית המעפילים באה מתוך רטינה ומרירות ולפיכך לא התקבלה.

¹⁴ שהזידו על כל הדברים הטובים של הקב"ה ועל כך שהיה מוכן לספוג עוד הין ועוד הין, אבל בשלב מסוים נגדשה הסאה. מדרש זה ממוקם אמנם בפרשת שלח לך אבל מעביר אותנו לקבוצת הפסוקים השלישית שהבאנו בראש הדף, לדברי משה בתחילת ספר דברים שמזכיר את מלחמת חורמה של הנפילה בפרשת שלח לך ומתעלם ממלחמת חורמה המתקנת בפרשתנו. הדברים במדרש כאן קשים ומשקפים את חומרת דברי משה במקרא אשר באה לידי ביטוי במילים הקשות: "ותהינו", "ותמר", "ותזידו". ראה בדומה המקבילה במדרש במדבר רבה יז ג: ".... היו דורשין ואומרים: תדע לך שהוא שונא אותנו, מלך בשר ודם יש לו שני בנים ויש לו ב' שדות, אחת של שוקי ואחת של בעל, לא למי שהמלך אוהב נותן של שוקי ולאותו ששונא הוא נותן של בעל? ... ותחגרו איש את כלי מלחמתו. ויאמר ה' אמור להם לא תעלו ולא תלחמו סבור הייתי לעלות אתכם עכשיו לא תעלו ירידה היא לכם. אעפ"כ ותחגרו נעשיתם כולכם אגודה אחת. ותהינו לעלות ההרה ... שהיו אומרים מטיפה לטיפה נתמלא ההין ... מהו ותזידו? שהזידו על חניותיו

רש"י דברים פרק א פסוקים מא-מה

ותהינו - לשון (במדבר יד מ) הננו ועלינו אל המקום, זה הלשון שאמרתם, לשון הן, כלומר נזדמנתם: לא תעלו - לא עלייה תהא לכם, אלא ירידה: כאשר תעשינה הדבורים - מה הדבורה הזאת כשהיא מכה את האדם מיד מתה, אף הם כשהיו נוגעים בכס מיד מתים: ולא שמע ה' בקולכם - כביכול עשיתם מידת רחמיו, כאילו אכזרי.¹⁵

ספורנו דברים פרק א מה

ולא שמע ה' בקולכם. מפני חילול השם שעשו שלא תספיק בו כל תשובה אלא מיתה ממרקת.¹⁶ וגם היה גזר דין שיש עמו שבועה אחר שהעירו אזנם משה ויהושע וכלב אל התשובה ולא שבו אפילו אחר כך אלא מיראת עונש ולכן לא הספיקה התשובה להסיר העונש הנגזר בעולם הזה. כמו שהיה הענין בקין ובשואל בדבר עמלק ובבני עלי. ולא האזין אליכם. אפילו להאריך ולא לבטל גזירת הבנים אפי' אחר מות האבות ובה הוכיחם שלא היתה תשובתם שלמה ולפיכך לא השיגו דבר אפילו בדמעתם.¹⁷

רמב"ן דברים פרק א פסוק מה

"ותשבו ותבכו לפני ה'" - לא הזכיר שם הכתוב הבכי הזה, שאין צורך להזכירו. אבל משה הזכיר זה עתה, לשבח כי ניחמו על חטאתם. ולהגיד להם שהיה העון ההוא גדול מנשוא, כי באה עליו השבועה הגדולה, וגזר דין שיש עמו שבועה אינו נקרע (ראש השנה יח א).¹⁸

שבת דף צו עמוד ב

של הקב"ה. ויצא האמורי ... וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים - מה הדבורה הזו כיון שהיא מכה לאדם מיד היא מתה, אף אתם כיון שהיה אחד מהם נוגע בכס מיד היתה נפשו יוצאה. מה הדבורה הזו פורחת כך היו פורחים עליכם. לשעבר היו שומעים שמעכם ומתים שנאמר: שמעו עמי ירגזון (שמות טו), ועכשיו: וירדפו ויכתו אתכם. ותשובו ותבכו לפני ה' ולא שמע ה' - כביכול עשיתם מדת הדין כאילו אכזרי". בני ישראל שישבו ובכו בעקבות המפלה הקשה מיד העמלקי, הם אשמים שגרמו לקב"ה להיות אכזרי!

¹⁵ רש"י בנוי על המדרשים הנ"ל, בעיקר מדרש במדבר רבה שהבאנו בהערת השוליים הקודמת. רש"י אולי מרכז מעט כשהוא מפרש את "ותהינו" מלשון אמירת הן, וכמו: הנני, אבל בהמשך דבריו הוא מתחבר לדברי המדרש הקשים. ואם חשבנו לרגע שהדבורים מתות אחרי שעוקצות, בא פירוש חזקוני (רבי חזקיה בן מנחם, מאה 13, צרפת \ פרובנס). בדברים א מד, ומבהיר: "פירש"י מה הדבורה הזאת כשהיא מכה את אדם מיד מתה כלומר היא מתה בטורח שמכה את האדם מרוב חלישות שבה, אף הם אפ"י שהם חלשים שתמיד כשהיו נוגעים בכס מיד מתים, אפ"י כן, הכו אתכם בשעיר עד חרמה". אבל פירוש אחר מאסכולה קרובה, בעלי התוספות, ר' יוסף בכור שור, מרכז את הדבורים ומפרש: "כאשר תעשינה הדברים. שעוקצין את האדם מכאן ומכאן ואינם ממיתין אותו. כך "יכוס ויכתום", שהכריחו אותם, הכה ופצוע. אבל לא הרגום, שלא רצה להפילם בחרב אויבים, שלא יגדילו פיהם עליהם, ושלא יחללו שם שמים. תדע שלא מנה הנופלים - במלחמה, כדרך שאר - מלחמות".

¹⁶ ראה גמרא יומא פו ע"א ומובא ברמב"ם הלכות תשובה פרק א הלכה ד, על ארבעה 'חילוקי כפרה' שהחמורה מכולן היא חילול השם שאין התשובה מכפרת ולא יום הכיפורים ואף לא הייסורים, רק המיתה.

¹⁷ דברים קשים ביותר שמשלימים את דבריו גם בפירושו בספר במדבר טו ל כשהוא מקשר את כל העניין לדין מחרף ומגדף שנזכר בסוף פרשת שלח לך: "את ה' הוא מגדף. ואין לו כפרה בעולם הזה אפילו בתשובה הנעשית מיראת עונש עד שימות ולפיכך לא הועילה תשובת ישראל בענין המרגלים כאומרו: ותשובו ותבכו לפני ה' ולא שמע ה' בקולכם (דברים א, מה)". ראה בדומה דבריו של פירוש אור החיים דברים א מג: "ותמרו וגו' ותזידו ... עוד ירצה לומר שלא עשו העליה להר לעוצם ההבטחה בה' כדי שיהיה להם תיקון למיעוט הבטחה ואמונה שהיה להם בה' עד שאמרו שאינו יכול ח"ו להצילם ולהוריש העמים. אלא בזדון עשיתם הדבר בלא מרדות והכנעה ובקשת תיקון לפני ה', לזה: ויצא האמורי וגו'". ושוב דבריו בספר במדבר יד מג: "כיון שהמרד היה על מה שאמרו המרגלים עמלק יושב בארץ הנגב וגו' והכנעני וגו' ואמרו ולמה ה' מביא אותנו לנפול בחרב, ואם כן איך תבטחו שיעשה ה' לכם נס במקום הרשע עצמו? ... שהם מרדו בה' כאומרים שאינו יכול לתת בידם העמים הרמים לזה חשבו לתקן לבטוח בה' ולהחליט האמונה כי הצל יציל ועלו ההרה, ולא נתרצה ה' כי מכתם טריה וכבר נגזרה גזרה". בין מטעם מידה כנגד מידה, בין מטעם חירוף וגיודוף, חילול השם (השווה עם חילול השם של יוסף בכור שור בהערה 15), נגזרה גזירה, מרידה ועוד, נראה שפרשנים מאוחרים אלה אינם מגלים שום אמפתיה למעפילים ודנים אותם ברוח חין. האם אנו שומעים כאן את התארכות הגלות בימיהם והציפייה שהגאולה תהיה בדרך ניסית ולא חו"ח לעלות בחומה? האם המעפילים משמשים כאן דגם וסמל?

¹⁸ תוספת מאד קשה שמוסיף משה בספר דברים ואיננה בספר במדבר, היא הפסוק: "ותשבו ותבכו לפני ה' ולא שמע ה' בקולכם ולא האזין אליכם", לאחר שכבר חזרו מוכים ומנוצחים מהכנעני והעמלקי שרדפו בהם: "כאשר תעשינה הדברים ויכתו אתכם בשעיר עד חרמה". ניחא שיציאתם של המעפילים לאחר חטא המרגלים הייתה שלא כהוגן. מכל הסיבות שראינו לעיל. אבל כעת, כשהם מוכים ומושפלים וחוזרים ובוכים לפני הקב"ה, גם כאן נאשים אותם שהם עושים את הקב"ה אכזרי? מה עוד מצופה מהם? לקין נסלח, למנשה נסלח ולדוד המדבר לא נסלח? רמב"ן פחות נוקשה מהמפרשים לעיל ומסביר שדברי משה אלה אינם עוד קצף וכעס עליהם או חוסר-אמפתיה, אלא אדרבא, משה מזכיר זאת עתה: "לשבח כי ניחמו על חטאתם". אלא שהעוון הוא גדול מנשוא (ביטוי שנאמר ע"י קין ולו כן נסלח!) וחלה עליו "השבועה הגדולה". כך גם פירוש אור החיים על הפסוק בדברים: "אכן נראה שכונת הכתוב היא שאחר שהיכוס האמוריים נכנעו לפני ה' וישבו בתשובה גם בבכי על עון כמשפט השבים, ואף על פי כן גדלה צחנתם שלא שמע ה' תשובתם ולא האזין לבכיתם". כך גם פירוש מלבי"ם שם: "ותשובו ותבכו לפני ה', ששבתם בתשובה והגם שלא שמע ה' בקולכם לבטל הגזרה מכל וכל, בכל זאת הועיל קצת". ועוד הרבה פרשנים על "ותשובו ותבכו" (גם מדרשי רות ואיכה לעיל), מהם שמגלים אמפתיה ומהם שלא. ראה פירוש העמק דבר על פסוק זה שמבחין להלכה בין תפילה שבאה "מנהמת הלב במרירות" שמתקבלת בכל לשון, ובין תפילה "שאינו בא במרת הלב כי אם בחין ערך שפתים" שהיא רק בלשון הקודש. ובני ישראל התפללו ובכו שם במרות נפש ובכל זאת לא שמע הקב"ה בקולם: "ולא שמע ה' בקולכם היינו מרות נפשכם".

תנו רבנן: מקושש זה צלפחד ... דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין. אם כדברך, התורה כיסתו ואתה מגלה אותו! ... אלא מהיכא הוה? – מ"ויעפילו" הוה.¹⁹

תלמוד ירושלמי מסכת יומא פרק א הלכה א

... מכיון שמת אהרן, נסתלקו ענני הכבוד ובקשו הכנענים להתגרות בס, הדא הוא דכתיב: "וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים וילחם בישראל" [שם כא א]. מהו "דרך האתרים"? כי מת התייר הגדול שהיה תר להם את הדרך. ובאו ונתגרו בהם, ובקשו ישראל לחזור למצרים ונסעו לאחוריהן שמונה מסעות. ורץ אחריו שבטו של לוי והרג ממנו שמונה משפחות. אף הם הרגו ממנו ארבע: "לעמרמי ליצהרי לחברוני לעוזיאלי" [דברי הימים א כו כג].²⁰ אימתי חזרו? בימי דוד ... אמרו: מי גרם לנו לדמים הללו? אמרו: על שלא עשינו חסד עם אותו הצדיק. וישבו וקשרו הספידו וגמלו לצדיק חסד והעלה עליהן המקום כאילו מת שם ונקבר שם וגמלו לצדיק חסד.²¹

מסכת תענית דף ט עמוד א

מת אהרן - נסתלקו ענני כבוד, שנאמר: "וישמע הכנעני מלך ערד", מה שמועה שמע - שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, וכסבור ניתנה לו רשות להילחם בישראל. והיינו דכתיב: "ויראו כל העדה כי גוע אהרן".²²

רש"י במדבר פרק כא פסוק א

וישמע הכנעני - שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד וכו', כדאיתא בראש השנה (דף ג א). ועמלק מעולם רצועת מרדות לישראל, מזומן בכל עת לפורענות: יושב הנגב - זה עמלק, שנאמר (במדבר יג כט) עמלק יושב בארץ הנגב. ושינה את לשונו לדבר בלשון כנען, כדי שיהיו ישראל מתפללים להקב"ה לתת כנענים בידם והם אינם כנענים. ראו ישראל לבושיהם כלבושי עמלקים ולשונם לשון כנען, אמרו נתפלל סתם, שנאמר: "אם נתון תתן את העם הזה בידים": דרך האתרים - דרך הנגב שהלכו בה המרגלים שנאמר (במדבר יג, כב) ויעלו בנגב. דבר אחר דרך האתרים דרך התייר הגדול הנוסע לפניהם, שנאמר (במדבר י לג) דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה: וישב ממנו שבי - אינה אלא שפחה אחת.²³

¹⁹ כתחנת ביניים נתעכב לרגע על צלפחד אבי חמש הבנות החכמות. דעות שונות נאמרו עליו, אחרי שבנותיו באות ותובעות נחלה בארץ ישראל ואומרות: "כי בחטאו מת" (במדבר כז ג). ראה דברינו [בנות צלפחד](#) בפרשת פנחס. כאן, נלך בדרכו של רבי יהודה בן בתירא שאומר שצלפחד מהמעפילים היה. ומוסיף מדרש ספרי במדבר זוטא פרק טו פסוק לב: "וכי באיזו שעה מת צלפחד? בשעה שנאמר: וישמע הכנעני מלך ערד (במדבר לג מ) - באותה שעה מת צלפחד". הרי לנו עוד מי שאינו דן ברותחין את המעפילים. צלפחד לא עשה עבירה חמורה של מקושש עצים בשבת! הוא היה מאלה שאולי טעו אבל ניסו לתקן ולהעפיל לארץ ישראל. ובזכות זה באות בנותיו לבקש נחלה בארץ ואין בושות או מהססות. ומתי נפטר צלפחד? בדיוק ברגע התיקון! ברגע שהכנעני שומע שעם ישראל שוב מתקרב לארץ ויוצא שוב להילחם בהם והפעם ניגף! חבל שלא זכה צלפחד לראות זאת, אבל בנותיו זכו ואולי בשל כך, בשל התשועה במלחמת החורמה המתקנת בה אולי סוף סוף כופר למעפילים, הן באות לתבוע את חלקן בארץ. אולי לכך מכוון פירוש מלבי"ם לעיל: "והגם שלא שמע ה' בקולכם לבטל הגזרה מכל וכל, בכל זאת הועיל קצת".

²⁰ פסוק זה נזכר בקשר למחלוקת הלויים שסידר דוד לקראת הקמת בית המקדש בידי שלמה ולא ברור מנין לקח המדרש שהם נהרגו במלחמה עם עמלק.

²¹ ראה הרחבת דרשה זו במדרש יט כ בפרשתנו אשר מוסיף גם: "מעולם רצועת מרדות היה עמלק לישראל. את מוצא כיון שאמרו: היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז ז), מיד: ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים (שם ח); ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד ד) - וירד העמלקי והכנעני ... ויכוס (שם מה). וכאן: וישמע הכנעני ... יושב הנגב ... וילחם בישראל וישב ממנו שבי". מלחמת החורמה המתקנת בפרשתנו מושוות עם מלחמת עמלק בסוף פרשת בשלח ועם מלחמת החורמה הראשונה של המעפילים, כאילו לא היה כאן ניצחון, כאילו לא נקם כאן דור הבנים, בני המעפילים, את נקמת הוריהם. והלא גם מצוות מחיית עמלק קיימו כאן שהיא אחת המצוות שנצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ (ספרי דברים סז, סנהדרין כ ע"ב). הנה הם מקיימים את המצווה להילחם בעמלק עוד לפני כניסתם, עוד לפני שמינו להם מלך. לא מגיע להם איזה קרדיט על כך? ומה מעניין את המדרשים? מות אהרן! שלא חלקו לו כבוד כראוי ולפיכך לא רק שנשבו מהם אלא שנהרגו ארבע משפחות לוויה ועוד הייתה כאן מלחמת אזרחים! אכן, מת התייר הגדול וראוי הוא לכבוד. ראה דברינו [מות אהרן](#) בפרשה זו. אך מה עם 'התיירים הקטנים'?

²² גם בתלמוד הבבלי לא מצאנו מזור לתמיהתנו על הנמכת מלחמת חורמה המתקנת ומיעוט העיסוק בה. כך כאן בגמרא תענית, כך גם בגמרא ראש השנה ג ע"א בה מובא כל סיפור מלחמת ישראל בכנענים אגב הדיון מאימתי מונים למלכים מניסן או מתשרי, וכך גם אזכור מאד קצר בגיטין לח ע"א אגב דיון בדיני קניין עבדים.

²³ לא מצאנו מזור גם בפרשני המקרא. אבן עזרא דן מי הוא מלך ערד אם הוא סיחון כפי שמציעים חז"ל בגמרא ראש השנה הנ"ל ורמב"ן דן באריכות רבה מאד בקשר בין מלך ערד זה ומלך ערד הנזכר ביהושע (יב יד) וכן הכיבוש של יהודה ושמעון את נגב ערד בשופטים פרק א ושם גם נזכרת "חרמה". ואם כדבריו שמלך ערד הוא "סמוך לחברון", הנה עתה באמת נפתח כל הנגב בפני בני ישראל! רש"י נותן לנו מזור-מה כשהוא מקשר את הכנעני עם עמלק (כפי שנקטנו לאורך כל הדף בהסתמך על רש"י זה שמצדו כנראה מסתמך על מדרש אגדה (בובר) בפרשתנו) וכשהוא מתאר שדרך האתרים היא הדרך בה הלכו המרגלים. אז הנה תיקון הבנים לחטאי האבות! רש"י גם מדיש שכל הצלחתם של הכנענים הייתה שבי של שפחה אחת. או כדברי פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בפרשתנו: "וישב ממנו שבי. לא נשתקעו השבויים ביניהם אלא חזרו ובאו אל מחנה ישראל שנאמר וישמע ה' בקול ישראל".

בראשית רבה ע ג, פרשת ויצא

ארבעה הם שנדרו: שנים נדרו והפסידו ושנים נדרו ונשתכרו. יעקב נדר והפסיד, יפתח נדר והפסיד, חנה נדרה ונשתכרה, ישראל נדרו ונשתכרו, שנאמר: "וידר ישראל נדר וגוי" (במדבר כא ב).²⁴

משך חכמה במדבר פרק כא פסוק ב

"וידר ישראל נדר וכו' אם נתן תתן את העם הזה בידי וכו'". פירוש, דעד עכשיו היה מנהיגם בנסיים, המצרים נטבעו וכיוצא בזה, ואם חלילה נטו מעט מדרך הישר, מיד היו מושפלים ומנוצחים. וכבן שסמוך על שולחן אביו שמעצמו אינו יודע דרך לפרנסתו. ולא לכבוד הוא לאומה, גם תמיד בלי מנוח, שכאשר ראה כי נסתלקו העננים - מיד בא להילחם. לכן ביקשו שיעשה השם חסד שינצחו במערכות המלחמה הטבעית, ויתראו לעיני העמים כגבור ביום קרב. וזה "אם נתן תתן את העם הזה בידי" - בדרכה של מלחמה טבעית. וכמו שעָרַב לאחד מבית המלך כאשר ירויח במסחר, יותר מכל מחמדי עיניו. וזה מכוון דברי הנביא (ישעיה ס יט) "והיה לך ה' לאור עולם ואלקיד לתפארתך", פירוש, דשם הויה שמורה על ההנהגה הנסית, זה יהיה לך לאור עולם. "ואלקיד" - שזה מורה על כח כל הכוחות הטבעיים - זה יהיה לתפארתך, שגם בהנהגה הטבעית תצליח ותצא כגבור ביום קרב.²⁵

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר פרשת בלק [המתחיל בדף קכו עמוד א]

כתוב טוב לחסות בה' מבטח באדם טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים: (תהלים קי"ח). טוב היה להם לישראל שבכל עת צרתם היו חוסים בהקב"ה והיה מושיעם. מה כתוב למעלה מן הענין? "וידר ישראל נדר ויאמר וכו'". וכן הוא אומר (תהלים קו) וירא בצר להם בשמעו את רנתם. אבל הכנענים באים בביטחונם של אדם, שנאמר: "וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמוריים". "וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור וגוי". "אולי אוכל נכה בו ואגרשנו וגוי".²⁶

שבת שלום וקייץ טוב

מחלקי המים

מים אחרונים: סוף דבר, נשארנו ב"צריך עיון גדול" לא רק לפשר הכעס הגדול על המעפילים שניסו לכאורה לתקן את חטא המרגלים ולא ניתן בידם, אלא גם לסיבת ההנמכה אם לא התעלמות של מלחמת החורמה המתקנת של דור הבנים הנזכרת כ"פרשה קטנה" וסגורה בפרשתנו. הנמכה / התעלמות הן של משה בסקירתו בספר דברים וכן של הפרשנים והמדרשים שאינם משבחים מלחמה זו, על פתחה הדרומי של ארץ ישראל, חשודה כאילו הם חוששים שמא שבח זה יעורר את השאלה המתבקשת: מדוע לא נוצלה הצלחה זו לכניסה ישירה לארץ ישראל מגבולה הדרומי? מדוע נגזר על

²⁴ בהשוואה עם יפתח שנדר שלא כהוגן וגם עם יעקב שאיחר לשלם נדרו (ראה דברינו [קום עלה בית אל](#) בפרשת וישלח), נדרם של חנה ובני ישראל היו ראויים וכהוגן. נדר חנה שהקדישה את שמואל לעבודת המשכן עומד כנגד נדרו של יפתח שלבתו לא נמצא פתרון (ראה דברינו [בת יפתח בפרשת בחוקות](#)). נדר בני ישראל במלחמת חורמה המתקנת עומד הן כנגד נדרו של יפתח (נדר לפני יציאה למלחמה) ואולי זו סיבה נוספת לבחירת הפטרת השבת במעשה יפתח. נדר בני ישראל גם עומד כנגד נדר יעקב שהרי ישראל הוא שמו של יעקב. אבל חנה נשתכרה שזכתה לבן, ומה השתכרו בני ישראל? ראה שני סימנים קודם בבראשית רבה שם שמהנדר של יעקב לומדים לדורות "שיהיו נודרים בעת צרתם". והנה בני ישראל הוא יעקב מקיימים עקרון זה ואף עושים כהוגן שלא כיעקב שנדר והפסיד. ומהו שכרם? שנצחו את עמלקי וזהו? ראה אגב גמרא עירובין סד ע"א שמהפסוק "וידר ישראל נדר" לומדים עשיית צדקה והקדשת כסף למצוות, כגון כתיבת ספר תורה או תפילין וכמו שאומרים אנשי ירושלים "מלח ממון חסר" (כתובות סו ע"ב). אז להלכה ולאגדה השתכרנו והתעשרנו ולארץ ישראל לא נכנסנו, כאשר נפתח שעה הדרומי.

²⁵ הכניסה לארץ וסיום שנות המדבר הם גם המעבר מחיים ניסיים: מן, ענני הכבוד, "דבש מסלע ושמן מחלמיש צור" וכו', לחיים עפ"י הטבע ו'הנהגת המדינות' כלשון רמב"ן. אין מן - יש תבואת הארץ. אין בארה של מרים המתגלגל - יש "עיינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר". אין משה - יש יהושע, שופטים, נביאים ומלכים. יש נדר משום שאין הבטחה לצדיק בעולם הזה, ונדר צריך לנדור ולקיים כיהות. ראה משל התרנגולת המנקרת בראש אפרוחיה בדברינו [כי תבואו אל הארץ ונטעתם](#) בפרשת קדושים, ויקרא רבה כה ה: "תרנגולת זו, כשאפרוחיה דקיקים היא מכנסת אותם ונותנת אותם תחת כנפיה ומחממת אותם ועודרת לפניהם. וכשהם גדלים, אחד מהם מבקש לקרוב אצלה, היא נוקרת לו בראשו ואומרת לו: לך עזור באשפתך. כך, כשהיו ישראל במדבר ארבעים שנה, היה המן יורד והבאר עולה להן והשליו מצוי להן וענני כבוד מקיפים אותם ועמוד ענן מסיע לפניהם. כיון שנכנסו ישראל לארץ, אמר להם משה: כל אחד ואחד מכם יטעון מכושו ויצא ויטע נטיעות. זהו שכתוב: כי תבואו אל הארץ ונטעתם". ואת זה הבינו דור הבנים שנדרו כהוגן לתשועה ולתפארת במלחמת חורמה המתקנת על סיפה של ארץ ישראל, אבל לא זכו להיכנס לארץ בדרך הפשוטה והישירה ולא לצלוצל למסע נוסף של כמה מאות קילומטרים סביב ארץ אדום ומואב. וגם דורנו זכה אבל לא בלי מסעות ארוכים וקשים.

²⁶ האם אפשר שהיה זה ניסיון מיוחד לדור הבנים? שהגם שהצליחו במלחמתם בדרך של נדר עם דרך הטבע, עדיין צריכים להתנסות עוד וללמוד לא לבטוח בכח זרועם ובעוצם ידם? תקופת המדבר הנסית מטה לכיוון אחד והצלחה צבאית על פתחה של ארץ ישראל יכולה להטות לכיוון אחר. האם חייבים הבנים להתנסות ב"עוד קצת" מדבר ונחשים שרפים וכו' לפני שיזכו להיכנס לארץ? אפילו שנדרו כהוגן. כך או כך, נראה שמדרש זה מנסה ליצור קשר עם פרשת בלק בשבת הסמוכה הבאה עלינו לטובה.

דור הבנים מסע מפרך נוסף של מאות קילומטרים של הקפת ארץ אדום ומואב, נחשים שרפים, התרפסות לפני אדום, "ברכותיו" של בלעם שסופם חטא בעל פעור? למה לא ללכת ישר לארץ ישראל? האם יש כאן חזרה על תחילת פרשת בשלח: "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא וכו'"? הקרבה למצרים? והרי מאיפה שלא תיכנס לארץ ישראל תמיד היא קרובה למצרים!. כך או כך, נראה שחלק מהחומרה ששפטו הפרשנים והמדרשים את דורות מלחמות החורמה, יסודו בנקודת המבט שלהם מתוך הגלות הארוכה שאין מי שרואה את קיצה. אילולי חטאו המרגלים והמעפילים, אולי לא גלינו גם אנו. אם אכן כך, אז רשאי וצריך גם דורנו לקרוא פרשות אלה במשקפיים שלו.